

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1978.2.03>

H. ARUMÄE

«NSV LIIDU VÄLISPOLIITIKA DOKUMENDID» BALTI RIIKIDE JULGEOLEKUST 1930. AASTATE KESKEL

NSV Liidu Välisministeerium alustas 1957. aastal paljukõitelise seeria «NSV Liidu välispoliitika dokumendid» avaldamist. Seni on kõnesolevast väljaandest ilmunud 21 köidet, mis valgustavad esimese sotsialismimaa rahvusvahelist seisundit ja välispoliitikat alates Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist kuni 1938. aasta lõpuni. Publitseeritud dokumendid tõendavad veenvalt, et Nõukogude välispoliitika aluseks on alati olnud erineva ühiskonnakorraga riikide koosseksisteerimise, kõigi rahvaste võrdõiguslikkuse, teiste riikide ja rahvaste suveräänsuse ja iseseisvuse austamise, nende siseasjadesse mittesekkumise ning proletaarse internatsionaalsi põhimõtted.

Ilmunud dokumentide põhjal saab ülevaate ka kodanliku Eesti ja teiste Balti riikide rahvusvahelisest seisundist ning välispoliitikast. Järgnevas ongi põgusalt vaadeldud üht Balti riikide välispoliitikaga seotud küsimust, nimelt NSV Liidu tegevust Baltimaade rahvaste julgeoleku kaitsel aastail 1933—1935.

*

Samal ajal kui paljudki Lääne poliitikategelased pärast Hitleri võimuletulekut kahtlesid tema režiimi püsivuses ega võtnud fašistliku Saksamaa poolt ähvardavat ohtu küllalt tõsiselt, hoiatas Nõukogude valitsus maailma rahvaid korduvalt võimaliku agressiooni eest. Nõukogude partei- ja riigitegelaste esinemistes, nende vestlustes välismaa riigimeeste, diplomaatide ja ajakirjanikega, samuti Nõukogude ajakirjanduses paljastati Saksa fašismi peameeste anastusplaane, juhiti tähelepanu Saksamaa relvastumisele ja rõhutati, et fašistliku Saksamaa näol on Euroopa keskosas kujunenud ohtlik sõjakolle.

Näiteks kinnitas Nõukogude välisasjade rahvakomissar M. Litvinov Poola välisministri J. Beckile 13. veebruaril 1934, et Saksamaa püüab nii uusi maid haarata kui ka Esimeses maailmasõjas kaotatud piirkondi tagasi võita: «Võib-olla pole Hitleril nende kahe taotluse suhtes kindlat järjekorda, ta ei tarvitse tingimata esijoones mõelda Saksamaa endiste piiride taastamisele, et seejärel asuda neid laiendama. Võib-olla püüab ta esialgu hõivata uusi maa-alasid, et seal kindlustudes tagasi võita vanu maid. Kuid see, millal, mida ja kus vallutada, on vaid taktika küsimus.»¹

25. mail 1935 rõhutas M. Litvinov Suurbritannia lord-pitsatihoidjale A. Edenile: «Meil pole Saksamaa agressiivsuses vähimatki kahtlust. Saksa välispoliitika lähtub kahest põhilisest ideest: revanšist ja Euroopa valitsemisest.»²

¹ Документы внешней политики СССР (= ДВП СССР), т. XVII. М., 1971, lk. 133.

² ДВП СССР, т. XVIII. М., 1973, lk. 235.

Nõukogude välispoliitiliste dokumentide publitseeritud kõited annavad mitmekülge ülevaate Nõukogude valitsuse energilisest tegevusest rahuarmastavate jõudude koondamiseks ning kollektiivse julgeoleku süsteemi loomiseks Euroopas. Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus pidasid uues rahvusvahelises situatsioonis rahu säilitamist Nõukogude välispoliitika oluliseks eesmärgiks. Selline rahupoliitika vääris progressiivsete jõudude tunnustuse ja poolehoidu. Nõukogude valitsuse püstitatud loosung «Rahu on jagamatu!» kujunes populaarseks kogu maailmas, sest ta kajastas Nõukogude Liidu püüt kaitsta kõiki rahvaid agressiooni eest kollektiivsele julgeolekule tugineva poliitika elluviimise teel.

Eriti suurt mõju avaldas Nõukogude valitsuse rahupoliitika naaberriikide, sealhulgas ka kodanliku Eesti rahvusvahelise seisundi kujunemisele. Sündmuste arengut kainelt jälgivatele inimestele oli selge, et hitlerliku Saksamaa agressiooni puhul NSV Liidu vastu ei lähe sõda Balti riikidest mööda. Baltimaad kujutasid endast soodsat platsdarmi kallaletungiks Nõukogude Liidu põhjapoolsetele piirkondadele, eriti aga Leningradile. Pealegi olid Saksamaa anastuskavad Baltimaade endi suhtes üldiselt teada. Samal ajal oli pikemata selge ka see, et kõnealused väikeriigid ise ei suuda oma sõltumatust Saksamaa kallaletungi puhul kaitsta.

Nõukogude valitsus arvestas Baltimaade strateegiliselt tähtsat asendit kahe maailma piiril. Dokumendikogumikust leiame avaldusi, mis väljendavad NSV Liidu huvi Baltikumi julgeoleku vastu. Toogem näiteks välisasjade rahvakomissari M. Litvinovi sõnad Prantsuse suursaadikule M. Dejeanile 10. aprillil 1933: «Me oleme huvitatud kõigi Balti riikide ja eriti Leedu sõltumatuse säilitamisest.»³

Vestluses Läti saadiku A. Bilmanisega 11. detsembril 1933 märkis Litvinov, et Nõukogude valitsus jälgib tähelepanelikult sündmuste arengut Baltikumis ning püüab kõigis oma rahvusvahelistes kõnelustes, kuivõrd see temast oleneb, arvestada nende huve.⁴

Nõukogude valitsus pidas silmas ka seda, et Balti riigid võivad sattuda fašistliku Saksamaa võimu alla mitte üksnes otsese agressiooni, vaid ka sisemise arengu, näiteks Saksa-sõbralike jõudude võimulepääsemise tagajärjel. NSV Liidu Kesktäitevkomitee istungil 29. detsembril 1933 märkis M. Litvinov: «Me ei jälgi mitte üksnes neid ilminguid, mis kujutavad endast nendele riikidele välist ohtu, vaid ka sisemiste poliitiliste protsesside arengut, mis võivad viia iseseisvuse kaotuse või nõrgenemiseni.»⁵ Mitmed dokumendid kinnitavad, et Nõukogude valitsus suhtus piiri-riikide fašiseerimisse äärmiselt eitavalt, sest interventsiooniks sobiva konjunktuuri saabudes kergendanuks see kallaletungi NSV Liidule.

Ka Nõukogude ajakirjandus pühendas fašismilaine tõusule Baltimaadel suurt tähelepanu. Näiteks nimetas «Pravda» Eesti vapse Saksa fašistide kuulekaiks käsilasteks, mistõttu Eesti fašiseerimine tähendaks Saksamaa välispoliitilise programmi teostamist Baltikumis ja Ida-Euroopas. Ka «Leningradskaja Pravda» juhtis tähelepanu hitlerismi ja vapside liikumise sugulusele ning rõhutas, et vapside võit tähendaks Rosenbergi nn. idaplaanide esimese etapi teostumist. «Izvestija» kinnitas, et fašismi levikut Eestis peab Nõukogude Liit tähelepanelikult jälgima, sest tegemist on avantüüridega Nõukogude Liidu piiril, fašism ja sõjaoht on aga lahutamatud.

Nagu dokumentidest ilmneb, põhjustas Saksamaa poolt ähvardav oht ning üldise rahvusvahelise olukorra komplitseerumine Balti riikide ja NSV Liidu suhetes märgatavaid nihkeid. Nõukogude riigitegelased ees-

³ ДВП СССР, т. XVI. М., 1970, lk. 226.

⁴ Samas, lk. 735.

⁵ Samas, lk. 789.

otsas välisasjade rahvakomissari M. Litvinoviga juhtisid aastail 1933—1934 korduvalt tähelepanu NSV Liidu ja Balti riikide vahekorra paranemisele. Näiteks ütles M. Litvinov 29. detsembril 1933 NSV Liidu Kesktäitevkomitee istungil, et Soomes, Eestis, Lätis ja Leedus tugevneb veendumus NSV Liidu rahuarmastuses, heatahtlikkuses ja selles, et Nõukogude Liit on huvitatud nimetatud riikide majandusliku ja poliitilise iseseisvuse säilimisest.⁶ 1933. aasta septembri algul deklareeris Nõukogude saadik Raskolnikov Eesti välisministri abile J. Seljamaale: «Eesti ja Nõukogude Liidu suhted on praegusel silmapilgul nii head, nagu nad ammu pole olnud ja jääb ainult soovida, et nad sellistena püsiksid.»⁷

NSV Liidu ja Balti riikide suhete paranemist demonstreerisid ka agressiooni määratlemise konventsioonide sõlmimine, mittekallaletungilepingute pikendamine ning Nõukogude valitsuse aktsioonid rahvusvahelisel areenil Balti riikide julgeoleku kaitseks. Lugeja leiab «NSV Liidu välispoliitika dokumentide» XVI köitest põhjaliku ülevaate Nõukogude valitsuse sammudest, mille eesmärk oli agressiooni määratlemise konventsioonide sõlmimine.

Rahvasteliidus oli korduvalt juhitud tähelepanu vajadusele defineerida agressiooni mõistet. 1933. aastal muutus see eriti aktuaalseks, sest Saksa fašismi ninamedid ilmutasid lausa imetlusväärset leidlikkust oma anastuslike taotluste «põhjendamiseks». Pealegi oli juba tookord selge, et hitlerlased pidasid peale otseste agressiooni silmas ka varjatuid ekspansioonivorme.

Kodanlike poliitikategelaste esitatud määratlused ei leidnud laiemat poolehoidu, seevastu äratas tähelepanu M. Litvinovi defineering, mille ta esitas desarmeerimiskonverentsi peakomisjoni istungil 6. veebruaril 1933.⁸ See arutati läbi desarmeerimiskonverentsi julgeolekukomitees, võeti väheoluliste muudatustega vastu ning esitati heakskiitmiseks konverentsi peakomisjonile. Seal ei jõutud aga 25.—30. maini toimunud diskussioonil ühisele seisukohale ning lõplik otsus jäigi vastu võtmata.

Et kõnealune määratlus leidis Poolas ja Balti riikides soodsat vastukaja, siis tegi Nõukogude valitsus 19. aprillil 1933 Poola valitsusele ettepaneku kutsuda kokku NSV Liidu ja tema naaberriikide esindajate konverents, kus kirjutataks alla agressiooni määratlemise protokollile.⁹ Poola valitsus aga sidus kavatsetava konverentsi kokkukutsumise NSV Liidu ja Rumeenia suhetega, eriti Bessaraabia küsimuse lahendamise sooviga, seetõttu jäi konverents ära.¹⁰

Nõukogude valitsus taotles jätkuvalt agressiooni määratlemise lepingu sõlmimist. 1933. aasta juunis tegi M. Litvinov Londonisse rahvusvahelisele majanduskonverentsile sõitnud NSV Liidu naaberriikide esindajatele ettepaneku vastavale lepingule viivitamatult alla kirjutada. Soome valitsus suhtus sellesse esialgu üsnagi kõhklevalt. Näiteks ütles välisminister A. Hackzell ühele Nõukogude diplomaadile, et suvel toimub valitsuse istungeid harva, seepärast ei saa Soome kõnesolevas küsimuses kiiret vastust anda.¹¹ Eesti ja Läti nõustusid Nõukogude valitsuse ettepanekuga kohe. Poola sidus oma nõusoleku mõningate reservatsioonidega.¹² Leedu valitsus oli konventsiooni sõlmimisega sisuliselt nõus, kuid keeldus alla

⁶ ДВП СССР, т. XVI, lk. 789.

⁷ Üleskirjutus Seljamaa-Raskolnikovi jutuajamisest (dateerimata). Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (= ENSV ORKA).

⁸ ДВП СССР, т. XVI, lk. 80—82.

⁹ Samas, lk. 832.

¹⁰ Samas, lk. 288—289, 833.

¹¹ Samas, lk. 376.

¹² Samas, lk. 373.

kirjutamast ühisele lepingule koos Poolaga. Olukorrast väljapääsemiseks tegi Leedu välisminister D. Zaunius 30. juunil M. Litvinovile ettepaneku sõlmida NSV Liidu ja Leedu vahel vastav kahepoolne konventsioon.¹³

Agressiooni määratlemise lepingu sõlmimisest huvitatud riikide omavahelisi vastuolusid arvestades sõlmis NSV Liit esialgu kavandatud ühe lepingu asemel mitu samasisulist lepingut. 3. juulil 1933 kirjutasid konventsioonile alla NSV Liit, Eesti, Läti, Poola, Rumeenia, Türgi, Pärsia ja Afganistan.¹⁴ 4. juulil sõlmiti analoogiline leping NSV Liidu, Rumeenia, Tšehhoslovakkia, Türgi ja Jugoslaavia osavõtul.¹⁵ Samalaadsele konventsioonile NSV Liidu ja Leedu vahel kirjutati alla 5. juulil.¹⁶

Agressiooni määratlemise lepingute sõlmimine oli Nõukogude valitsuse välispoliitikas tähtis edusamm. Eriti oluline oli nimetatud lepingute osa NSV Liidu ja Balti riikide heanaaberlike vahekordade arengus, nad suurendasid Balti riikide avalikkuse usaldust esimese sotsialismimaa vastu ja demonstreerisid, et kodanliku propaganda väljamõeldised Nõukogude Liidu agressiiuvestest kavadest on alusetud. M. Litvinov ütles ajakirjanikele 3. juulil 1933. aastal: «Allakirjutatud konventsioon on uus lüli Nõukogude valitsuse abinõude ahelas, mille eesmärk on tagada rahulikud suhted naabritega. Samal ajal on konventsioon stiimuliks ja eeskujuks teistele riikidele. On endastmõistetav, et Nõukogude Liit on valmis sõlmima analoogilised konventsioonid igat riigiga, hoolimata nende geograafilisest asendist ning praegustest suhetest nendega.»¹⁷

Seevastu Berliinis hinnati agressiooni defineerimise lepingu sõlmimist hoopis teisiti. Näiteks kirjutas üks kodanliku Eesti diplomaat Berliinist: «Saksamaa pettumus ja rahulolematuus on väga suur Londonis allakirjutatud lepingu pärast kallaletungija defineerimise kohta. See paistab välja nii presselt kui ka siin — Rosenbergi sõnadest.»¹⁸ Berliini diplomaatiline korpus hindas nimetatud lepingut kui tugevat lööki Saksamaale.¹⁹

«NSV Liidu välispoliitika dokumentide» XVII köites publitseeritud materjalid annavad ülevaate ka NSV Liidu ja tema läänepoolsete naaberriikide vahel sõlmitud mittekallaletungilepingute pikendamisest 1934. aastal.

Teatavasti kirjutati Nõukogude-Soome mittekallaletungilepingule alla 1932. aasta 21. jaanuaril Helsingis, Nõukogude-Läti lepingule 5. veebruaril Riias, Nõukogude-Eesti lepingule 4. mail Moskvas ja Nõukogude-Poola lepingule 25. juulil Moskvas. Nõukogude-Leedu vastav pakt sõlmiti juba 28. septembril 1926. aastal ning seda pikendati 1931. aastal. Kõnesolevate paktide kehtivuse tähtaeg oli kolm aastat. Nõukogude-Läti ja Nõukogude-Eesti lepingutes nähti ette nende automaatne pikenedamine kaheaastaste perioodide kaupa juhul, kui kuus kuud enne lepingu tähtaja lõppu neid üles ei õelda. Seevastu Nõukogude-Poola paktis nähti ette vaid selle ühekordne pikendamine kaheks aastaks.

Et NSV Liidu ja tema läänepoolsete naaberriikide suhted püsiksid stabiilsetena pikemat aega, alustas Nõukogude valitsus 1934. aastal läbirääkimisi kõigi mainitud mittekallaletungilepingute kehtivuse pikendamiseks kümne aastani. 13. veebruaril puudutas M. Litvinov seda küsimust vestluses Poola välisministri J. Beckiga.²⁰ Märtsis tegi Nõukogude valitsus samasugused ettepanekud ka Soome, Eesti, Läti ja Leedu valitsusele.

¹³ ДВП СССР, т. XVI, lk. 845.

¹⁴ Samas, lk. 388—392.

¹⁵ Samas, lk. 403—406.

¹⁶ Samas, lk. 408—411.

¹⁷ «Известия», 5 июля 1933.

¹⁸ O. Öpik välisministeeriumile 3. VII 1933. ENSV ORKA.

¹⁹ Внешняя политика Чехословакии 1918—1933 гг. (Сборник статей). М., 1959, lk. 308.

²⁰ ДВП СССР, т. XVII, lk. 134.

Nõukogude ettepaneku arutamiseks astus Eesti valitsus kontakti Soome, Läti, Leedu ja Poola valitsusega. Selgus, et nii Eesti, Läti kui ka Leedu pooldasid Nõukogude ettepaneku vastuvõtmist. Seevastu käis Poola saadik mitu korda Eesti välisministri jutul ja andis iga kord erinevaid seletusi oma valitsuse seisukohast. Muu hulgas avaldas ta soovi, et Eesti kirjutaks mittekallaletungilepingu pikendamise protokollile alla koos Poola, mitte aga koos Läti ja Leeduga. Eesti valitsus püüdis küll tavalisel Varssavi seisukohti arvestada, kuid seekord lükati Poola ettepanek siiski tagasi.

27. märtsil teatasid Eesti, Läti ja Leedu välisministrid Nõukogude saadikutele Tallinnas, Riias ja Kaunases, et nimetatud riigid võtavad Nõukogude valitsuse ettepaneku vastu. Mittekallaletungilepingute pikendamise protokollidele ühelt poolt Leedu, Läti ja Eesti ning teiselt poolt NSV Liidu vahel kirjutati alla Moskvas 4. aprillil 1934. aastal. NSV Liitu esindas seejuures välisasjade rahvakomissar M. Litvinov, Leedut, Lätit ja Eestit nende saadikud Moskvas J. Baltrušaitis, A. Bilmanis ja K. Tofer. Kõnesolevad protokollid nägid ette 1932. aastal Nõukogude Liidu ja Balti riikide vahel sõlmitud mittekallaletungilepingute tähtaja pikendamise 1945. aasta 31. detsembrini.²¹

M. Litvinov ütles protokollidele allakirjutamise puhul Balti riikide saadikute poole pöördudes, et tähtaegu ennetav hool veel hulk aega eksisteerivate paktide kehtivustähtaegade pärast kõneleb lepinguosaliste heast tahtest ja rahuarmastusest. Usalduse ning vastastikuse mõistmise kasvust annab tunnistust ka see diplomaatia ajaloos pretsedenditu kiirus, millega Nõukogude valitsuse algatus ellu viidi.²² M. Litvinov rõhutas ka seda, et Nõukogude ettepanek pole tingitud ajutistest või juhuslikest konjunktuuri-kaalutlustest, vaid väljendab Nõukogude valitsuse alalist ja igavest rahu poliitikat, mille üheks elemendiks on noorte Balti riikide iseseisvuse säilitamine.²³

Ka Eesti valitsus hindas mittekallaletungilepingu pikendamist kõigiti positiivselt. Välisministeeriumi kirjas oma välissaadikutele nimetatakse seda suureks sammuks edasi rahumeeleolu loomisel Ida-Euroopas. Samas kinnitatakse, et ka sõjaväe juhtkond suhtub nimetatud aktsiooni väga heatahtlikult.

Balti riikide kiire tegutsemine asetas Poola valitsuse raskesse olukorda. Varssavis püüti esitada pakti sisu suhtes mõningaid lisatingimusi. Kui Nõukogude valitsus nendega ei nõustunud, ei jäänud Poola valitsusel muud üle, kui 5. mail 1934 mittekallaletungipakti pikendamise protokollile alla kirjutada.

Samalaadsele Nõukogude-Soome protokollile kirjutati alla 7. aprillil. «NSV Liidu välispoliitika dokumentide» XVI ja XVII köites avaldatud dokumentidest ilmneb, et 1934. aasta lõpul püüdis Nõukogude valitsus Balti riikide julgeoleku tagamise aktsiooni kaasa tõmmata ka Poolat. Kasutades asjaolu, et Nõukogude-Poola suhted 1933. aastal mõnevõrra paranesid ning et Poola välisminister J. Beck juhtis 23. novembril 1933 Nõukogude suursaadiku V. Antonov-Ovsejenko tähelepanu Balti riikide ohtlikule olukorrale,²⁴ tõstis Nõukogude valitsus päevakorda nende riikide kaitset käsitleva ühise Nõukogude-Poola deklaratsiooni avaldamise kava. 14. detsembril puudutas M. Litvinov jutuajamisel Poola saadiku J. Luckasiewicziga kõnesolevat teemat ja esitas deklaratsiooni visandi. Viimane kõlab järgmiselt: «NSV Liit ja Poola avaldavad ühise deklaratsiooni

²¹ ДВП СССР, т. XVII, lk. 227—232.

²² Samas, lk. 232.

²³ Samas, lk. 233.

²⁴ ДВП СССР, т. XVI, lk. 698.

nende kindlast otsusest kaitsta ja tugevdada rahu Ida-Euroopas. Mõlemad riigid peavad rahu vältimatuks tingimuseks endise Vene imperiumi koosseisust eraldunud uute poliitiliste moodustiste täielikku majanduslikku ja poliitilist sõltumatust, mis peab ühtlasi olema mõlema riigi hoolitsuse objektiks. Balti riikide sõltumatust ähvardava ohu korral kohustuvad NSV Liit ja Poola viivitamatult kontakti astuma ja kujunenud olukorda arutama.»²⁵ Kõnesolev dokument on diplomaatia ajalukku läinud Balti deklaratsiooni nime all.

Hiljem, 14. veebruaril 1934, selgitas M. Litvinov J. Beckile lähemalt kaalutlusi, millest Nõukogude valitsus eeltoodud ettepanekut tehes lähtus:

«1) Sisemist võitlust Balti riikides, erinevaid poliitilisi voole ja orientatsioone ning hirmu Saksa agressiooni ees arvestades soovisime sisendada nendele riikidele enesekindlust, viitega tugevamate naabrite võimalikule toetusele suurendada nende vastupanuvõimet.

2) Me soovisime veidi nõrgendada Saksamaa survet Balti riikidele... Peamiselt aga lähtusime soovist luua konkreetsemat baasi meie abstraktsetele kõnelustele koostööst rahu tagamise üle.»²⁶

Nõukogude välisasjade rahvakomissari kutsus Poola välisministri Moskvasse külla, et kõnesoleva deklaratsiooni avaldamise üle läbirääkimisi pidada. Peagi selgus aga, et Poola välisministri «põhimõtteline nõusolek» teostada NSV Liiduga ühist poliitikat Balti riikide julgeoleku asjus ei olnud krossigi väärt. 1. veebruaril 1934 teatas Poola saadik J. Luckasiewicz M. Litvinovile, et kavatsetud deklaratsiooni avaldamine võivat päevakorrast ära langeda.²⁷ Ja 3. veebruaril ütleski ta juba selge sõnaga, et Balti deklaratsioon olevat osutunud «taktikaliselt ebaõnnestunuks» ning põhjustanud «palju komplikatsioone». Kujunenud olukorras leidvat välisminister J. Beck, et «deklaratsiooni avaldamine ei ole aktuaalne».²⁸

«NSV Liidu välispoliitika dokumentide» XVII köites publitseeritud dokumendid annavad ülevaate ka Nõukogude-Saksa arvamustevahetusest 1934. aastal nn. Balti protokollis sõlmimise üle.

28. märtsil 1934 tegi M. Litvinov vestluses Saksa suursaadiku R. Nadolnyga ettepaneku kirjutada alla Balti riikide julgeolekut tagavale Nõukogude-Saksa protokollile. «Meie omalt poolt oleme küllalt teinud, et tõestada oma soovi säilitada Balti riikide iseseisvust. Me tahaksime näha, et see soov väljenduks mingisuguses aktis ka Saksamaa poolt,» rõhutas M. Litvinov.²⁹

Seejärel esitas Litvinov Saksa suursaadikule Nõukogude-Saksa protokollis projekti. Selles märgiti, et nimetatud riigid, soovides säilitada rahvusvahelist rahu üldse ja Ida-Euroopas eriti, «kohustuvad oma välispoliitikas muutumatult arvestama Balti riikide iseseisvuse säilitamise kohustust» ning hoiduma igasugusest tegevusest, mis võiks seda otseselt või kaudselt kahjustada.³⁰ Samas märgiti, et protokolliga võivad ühineda kõik nimetatud küsimusest huvitatud riigid.

Nõukogude valitsus lähtus järjekordse rahu kindlustava sammu astumisel otseselt Baltimaade rahvaste soovidest. «Me arvestasime, et oma ettepanekut tehes tuleme eelkõige vastu Baltimaade eluliste huvidele ja seega suurendame nende usaldust ja sümpaatiat meie vastu,» märkis NSV Liidu välisasjade rahvakomissari asetäitja N. Krestinski. Saksa valitsuse jaatav vastus oleks mõnevõrra parandanud olukorda Ida-Euroopas ning

²⁵ ДВП СССР, т. XVI, lk. 747.

²⁶ ДВП СССР, т. XVII, lk. 136.

²⁷ Документы и материалы советско-польских отношений, т. VI. М., 1969, lk. 158.

²⁸ Samas, lk. 161.

²⁹ ДВП СССР, т. XVII, lk. 214.

³⁰ Samas, lk. 787.

avaldanud positiivset mõju Nõukogude-Saksa suhete arengule. «Saksa valitsuse eitav vastus näitaks kogu maailma ja eelkõige Baltimaade avalikule arvamusesele, et ta haub agressiivseid kavu Baltimaade suhtes, ja paljastaks seega tema patsifistlike avalduste silmakirjalikkuse.»³¹

Saksa valitsusele polnud Nõukogude ettepanek muidugi vastuvõetav. Välisminister K. Neurath oma telegrammis R. Nadolnyle 9. aprillil rõhutas, et igasuguse Saksamaa idanaabreid puudutava poliitilise lepingu sõlmimine Nõukogude Liiduga jätvat Saksamaa idapoliitika ilma tegevusvabadusest, ja sellel võivat tulevikus olla ettenägematud tagajärjed.³²

Oma soovi säilitada tegevusvabadust Baltikumi suhtes püüdis Saksa valitsus mitmesuguste demagoogiliste võtetega maskeerida. Nii oli ka Saksamaa ametlik vastus Balti protokollile sõlmimise ettepanekule, mille Nadolny esitas Litvinovile 14. aprillil 1934, lausa demagoogia musternäide. Selles väidetakse, et kui Saksa ja NSV Liidu valitsus peaksid endale võtma erilisi kohustusi Balti riikide julgeoleku suhtes, siis andvat see tunnistust mingist hädaohust, mis ühe lepinguosalise poolt Balti riike ähvardab, kui kõnesolevat lepingut ei sõlmita. Et aga Balti riike ei ähvardavat mingi oht ei Saksamaa, NSV Liidu ega ka mõne kolmanda riigi poolt, siis ei nägevat Saksa valitsus mingit põhjust sellist lepingut sõlmida.³³

Samal ajal kui kogu Euroopa rahuarmastavad jõud kiitsid heaks Nõukogude valitsuse sammud Balti riikide julgeoleku tagamiseks, leidsid reaktsioonilised ringkonnad taas ajendi Nõukogude-vastase kampaania vallapäätmiseks. Kodanlikus ajakirjanduses ilmus mitmel pool väljamõeldisi, nagu oleks Nõukogude valitsuse ettepanekute tagamõtteks mingisuguste eesõiguste või protektsiooni taotlemine Baltimaade suhtes.

M. Litvinovi avalduses Saksa suursaadikule R. Nadolnyle rõhutatakse et Nõukogude valitsuse sammu selliseks tõlgendamiseks puudub iga-sugune alus.³⁴ Näiteks garanteeriti Locarno lepingutega Prantsusmaa ida- ja Saksamaa läänepiir, kuid keegi ei ole kasutanud nendega seoses sõna «protektsioon». Balti riikide julgeoleku üle peetud läbirääkimistel oli tegemist hoopis piiratuma kohustusega kahe riigi poolt. Isegi see asjaolu, et teistele riikidele jäeti õigus protokolliga ühineda, tõendab, et mingisugusest protektsioonist ei saa juttugi olla.

Nõukogude valitsuse ettepanek sõlmida Balti protokoll aitas paljastada Hitleri tõelist poliitikat Baltikumi suhtes. M. Litvinovi sõnade kohaselt õnnestus sellega demonstreerida hitlerlaste avalduste valelikkust ja silmakirjalikkust.³⁵

Mitmes «NSV Liidu välispoliitika dokumentide» köites valgustatakse põhjalikult Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse osa Euroopa kollektiivse julgeoleku süsteemi loomises. Veel ühes 1971. aastal ilmunud teoses märgib soome ajaloolane K. Korhonen, tuntud rahvusvaheliste suhete ajaloo spetsialist, et Ida-Euroopa kollektiivse julgeoleku süsteemi, nn. idapakti idee tekkimine on jäänud hämaraks.³⁶ «NSV Liidu välispoliitika dokumentide» XVI ja XVII köites publitseeritud dokumendid võimaldavad detailselt jälgida Nõukogude-Prantsuse suhete tihenemist, idapakti idee kujunemist ja arengut.

Nõukogude saatkonna ettekanded Pariisist jutustavad prantsuse rahva

³¹ ДВП СССР, т. XVII, lk. 308.

³² Documents on German Foreign Policy 1918—1945, series C, vol. II. London, 1958, lk. 733—734.

³³ ДВП СССР, т. XVII, lk. 284—286.

³⁴ «Известия», 27 апреля 1934.

³⁵ ДВП СССР, т. XVII, lk. 306.

³⁶ K. Korhonen, Turvallisluuden pettäessä. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan, II, 1933—1939. Helsinki [1971], lk. 43.

ja erinevate poliitiliste rühmituste suhtumisest aktuaalsetesse probleemi-desse, eriti fašistliku Saksamaa poolt ähvardavasse ohusse. Näiteks kin-nitas välisminister J. Paul-Boncour 22. novembril 1933 Nõukogude suur-saadikule V. Dovgalevskile: «Kui Prantsuse ühiskondlik arvamus saaks teada ja veenduks, et Prantsusmaa võib teostada positiivset poliitikat hitlerliku Saksamaa surve vastu kindla barjääri loomise teel, siis rahus-taks see teda ja lööks relva käest nendel, kes taotleavad kokkulepet Saksa-maaga. Barjääri loomist kujutab ta ette vastastikuse abistamise lepingu sõlmimisena. Ta peab küsimust valminuks ning edasilükkamist mitte-kannatavaks.»³⁷

Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus suhtusid Prantsuse valit-suse ettepanekusse täie tõsidusega. ÜK(b)P Keskkomitee võttis 19. det-sembril 1933 vastu tähtsa otsuse kollektiivse julgeoleku küsimuses. Selles tunnistati otstarbekaks regionaalse vastastikuse abistamise pakti sõlmi-mine paljude Euroopa riikide osavõtul ning peeti võimalikuks NSV Liidu astumist Rahvasteliitu.

Prantsuse valitsuse ettepanekutest lähtudes töötati 1933. aasta det-semברי keskel NSV Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadis välja Euroopas kollektiivse julgeoleku süsteemi loomise kava ning 25. detsembril esitas V. Dovgalevski selle Prantsuse välisministrile. Nõukogude valitsuse ette-paneku olemus seisnes järgmises:

- 1) NSV Liit on teatud tingimustel valmis astuma Rahvasteliitu;
- 2) NSV Liit on nõus, et Rahvasteliidu raames sõlmitaks Saksa agres-siooni vastu suunatud regionaalne vastastikuse abistamise kokkulepe;
- 3) NSV Liit peab soovitavaks, et kõnesolevast kokkuleppest võtaksid peale tema osa Belgia, Prantsusmaa, Tšehhoslovakkia, Poola, Leedu, Läti, Eesti ja Soome või vähemalt mõned nendest riikidest; Prantsusmaa ja Poola osavõtt oleks kohustuslik;
- 4) Läbirääkimised tulevase vastastikuse abistamise lepingu sõlmimise üle võivad alata pärast seda, kui Prantsuse valitsus, kes on kogu ürituse algataja, esitab lepingu projekti.³⁸

Kui Prantsuse valitsus oli varem rääkinud ainult NSV Liidu astu-misest Rahvasteliitu ja vastastikuse abistamise pakti sõlmimisest mõlema riigi vahel, siis Nõukogude valitsuse ettepanek nägi ette suurejoonelise kollektiivse julgeoleku süsteemi loomise, mis oleks suuteline juba eos lik-videerima hitlerliku Saksamaa igasuguse agressioonikatse. Nõukogude valitsuse esitatud regionaalse multilateraalse julgeolekupakti kava on aja-lukku läinud idapakti (ka Ida-Locarno pakti) nime all.

Idapakti konkreetse kava töötas välja Prantsuse välisministeeriumi peasekretär A. Leger. 28. aprillil teatas Leger Nõukodude diplomaadile Rosenbergile, et pärast kaks päeva ja kaks ööd kestnud kaalumist olevat ta leidnud ainuvõimaliku lahenduse mõlema riigi koostöö tagamiseks. Leger' kava nägi ette kahe lepingu — mitmepoolse regionaalse vastasti-kuse abistamise pakti ja kahepoolse Nõukogude-Prantsuse vastastikuse abistamise pakti — sõlmimist. Esimene leping tuleks sõlmida NSV Liidu, Saksamaa, Tšehhoslovakkia, Poola ja Balti riikide vahel ning see peaks sisaldama järgmised kohustused: 1) hoiduda kallaletungist; 2) agressiooni korral mõne lepinguosalise riigi vastu osutada naaberriigile abi; erand-likult peaksid NSV Liit ja Saksamaa osutama teineteisele abi, nagu olek-sid nad naaberriigid.³⁹

Kõnesolev pakt pidi olema seotud Nõukogude-Prantsuse vastastikuse

³⁷ ДВП СССР, т. XVI, lk. 684.

³⁸ «Международная жизнь», 1963, № 6, lk. 152.

³⁹ ДВП СССР, т. XVII, lk. 309.

abistamise lepinguga, mille põhiidee oli Leger'l sõnastatud järgmisel kujul: «Arvestades regionaalse (ida-) pakti tähtsust rahu säilitamisel, aga ka Locarno pakti, osutavad NSV Liit ja Prantsusmaa teineteisele abi juhul, kui nad langevad kallaletungi ohvriks ülalmainitud lepingu rikkumise tõttu ükskõik missuguse lepinguosalise poolt.»⁴⁰

Prantsuse valitsus lähtus pakti koostamisel asjaolust, et Poola valitsus poleks mingil juhul osa võtnud Saksamaa vastu suunatud lepingust. Saksamaa lülitamine lepinguosaliste riikide hulka pidi kujutama endast lihtsalt olukorrast tingitud diplomaatilist sammu.

3. mail teatas M. Litvinov Pariisi suursaatkonnale Nõukogude valitsuse seisukoha: «Leger' skeem on tunnustatud põhimõtteliselt vastuvõetavaks, kuid mitte kõik sellega seotud küsimused pole selged ja seepärast peab Nõukogude valitsus vajalikuks pidada läbirääkimisi Prantsuse valitsusega.»⁴¹

1934. aasta mais-juunis toimusidki Nõukogude-Prantsuse läbirääkimised idapakti projekti üle. Mõlema riigi seisukohad põhimõtteliselt kooskõlastati. Näiteks loobus Prantsuse valitsus oma seisukohast jaotada pakti-osalised riigid naaberriikideks ja mittenaaberriikideks, kelle suhtes vastastikuse abistamise kohustus ei kehti. Kuid Balti riikide abistamise küsimuses asus Prantsuse valitsus eitavale seisukohale.

Kui Leger Rosenbergile idapakti kava tutvustas, juhtis viimane tähelepanu asjaolule, et Prantsuse abistamiskohustus ei hõlma Balti riike, kuid viimased võivad osutada väravaks, mille kaudu agressor ründab NSV Liitu. Leger vastas, et Prantsuse valitsus ei saa Balti riikide suhtes endale kohustusi võtta Prantsuse ühiskondliku arvamuse vastuseisu tõttu.⁴²

Nagu näitavad publitseeritud dokumendid, taotles Nõukogude valitsus idapakti asjus peetud läbirääkimistel järjekindlalt Balti riikide julgeoleku maksimaalset tagamist.

M. Litvinov juhtis Prantsuse välisministri L. Barthou tähelepanu sellele, et Nõukogude Liit peab Baltikumi kaitsmist agressiooni vastu väga tähtsaks. Barthou lubas kaaluda võimalust laiendada Prantsusmaa abistamiskohustust Balti riikidele. See asjaolu, et Nõukogude valitsus oli valmis endale võtma kohustusi Balti riikide kaitseks, ei äratanud idapakti üle peetavate läbirääkimiste ajal mitte kusagil kõige vähematki kahtlust. Pealegi püüdis Nõukogude valitsus saavutada, et ka Prantsusmaa kohustus Balti riike abistama, kui viimased peaksid agressiooni ohvriks langema.

4. juunil Genfist Välisasjade Rahvakomissariaati saadetud telegrammis teatas M. Litvinov: «Barthou tunnistas, et minu väited Prantsuse abi suhtes Baltimaadele on veenvad, kuid ei andnud lõplikku vastust. Temalt õnnestus teada saada seda, mida ma varemgi oletasin: ta ei taha end siduda, lubades Leedule eventuaalset abi Poola vastu.»⁴³

5. juunil arutas Prantsuse valitsus presidendi eesistumisel idapakti, kuid Balti riikide julgeoleku garanteerimist Prantsusmaa poolt ei peetud võimalikuks.⁴⁴

8. juunil juhtis Litvinov taas Barthou tähelepanu sellele, kui tähtis oleks Prantsusmaa abistamiskohustuse laiendamine Balti riikidele. 15. juunil oli Nõukogude diplomaadil Rosenbergil jutuaajamine Prantsuse välisministriga, kusjuures puudutati Balti riikide julgeolekut. Rosenberg andis Barthou'le ka Litvinovi juhendite alusel kirjutatud kirja, milles eriti rõhutati Balti riikide osa Euroopa rahu ja stabiilsuse säilitamises. Kirjas mär-

⁴⁰ ДВП СССР, т. XVII, lk. 309.

⁴¹ Samas, lk. 795.

⁴² Samas, lk. 310.

⁴³ Samas, lk. 371.

⁴⁴ Samas, lk. 375.

giti: «... kui õnnestub sõlmida vastastikuse abistamise pakt Ida-Euroopa riikide (Baltimaad, Poola, Saksamaa, Tšehhoslovakkia) osavõtul, siis oleks see tähtis sündmus rahu tugevdamisel mitte ainult Ida- vaid ka Lääne-Euroopas.»⁴⁵

Kuid Prantsuse valitsuse seisukoht jäi endiselt eitavaks. 16. juunil teatas Leger Rosenbergile, et nii peaminister G. Doumergue kui ka tema ise on selle vastu, et abistamiskohustus käiks ka Balti riikide kohta.⁴⁶

Tuleb lisada, et ka Tšehhoslovakkia valitsus ei soovinud Balti riikide suhtes endale kohustusi võtta. Barthou kinnitas näiteks Litvinovile, et tšehhidel pole Baltikumiga asja.⁴⁷

Nõukogude välispoliitika dokumendid heidavad valgust ka idapakti eeldatavate osaliste poliitikale Ida-Euroopa kollektiivse julgeoleku süsteemi loomise küsimuses. Näiteks oli Tšehhoslovakkia valmis paktiga ühinema,⁴⁸ seevastu Saksa ja Poola suhtusid paktisse eitavalt. Et Leedu rahvusvaheline seisund oli 30-ndate aastate keskpaiku vägagi raske, siis pooldas Leedu valitsus järjekindlalt Ida-Euroopa regionaalset julgeoleku süsteemi loomist. Soome valitsus asus aga risti vastupidises seisukohal: Helsingi valitsusringkondades ei leidnud idapakti kava heakskiitu. NSV Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadis fikseeriti, et Soome ajakirjandus suhtub vaenulikult ka NSV Liidu ja Prantsusmaa lähenemisse ega kiida heaks Nõukogude Liidu astumist Rahvasteliitu.⁴⁹ 4. juulil kirjutas NSV Liidu välisasjade rahvakomissari asetäitja B. Stomonjakov ühele Nõukogude diplomaadile, et Soome eitavat suhtumist idapaktisse tuleb pidada täiesti ilmseks.⁵⁰ Ka soome ajaloolased on märkinud, et Soome valitsus suhtus idapakti loomise kavasse eitavalt.⁵¹

Eesti valitsuse hoiakut Ida-Euroopa kollektiivse julgeoleku süsteemi kava suhtes kajastab kogumiku XVII köites olev teadaanne M. Litvinovi ja Eesti välisministri J. Seljamaa läbirääkimistest Moskvast 1934. aasta juuli lõpul. Teadaandes märgitakse, et läbirääkimistel avaldati rahulolu NSV Liidu ja Eesti suhete arenemise üle, konstateeriti vastastikuse arusaamise ja usalduse kasvu ning kinnitati, et poliitiline olukord Euroopas nõuab tungivalt uusi jõupingutusi rahu huvides. Samas tuuakse ära J. Seljamaa avaldus M. Litvinovile: «Eesti valitsus teatab oma heatahtlikust suhtumisest Ida vastastikuse abistamise paktisse, millest võtaksid osa NSVL, Poola, Saksamaa, Tšehhoslovakkia ja Balti riigid. Lepingu teksti puudumise tõttu jätab Eesti endale õiguse pärast selle saamist teha vajalikke parandusi ja täiendusi.»⁵² Samal päeval tegi Läti saadik Moskvast A. Bilmanis täpselt samasuguse avalduse.⁵³ Eeltoodud sõnad on diplomaatia ajalukku läinud tõendina Eesti ja Läti poolehoiust idapakti kavale.

Tegelikult kujutasid nii Seljamaa kui ka Bilmanise avaldus endast vaid pettemanöövrit. Läti valitsus suhtus esialgu idapakti kavasse küll üsna positiivselt. Kui aga Saksamaa ja Poola keeldusid paktiga ühinemast, muutis ka Läti valitsus tooni. Välisminister Munters teatas Läti

⁴⁵ ДВП СССР, т. XVII, lk. 393, 803.

⁴⁶ Samas, lk. 803.

⁴⁷ Samas, lk. 340.

⁴⁸ Samas, lk. 390—393, 415, 515—518 jt.

⁴⁹ Samas, lk. 373.

⁵⁰ Samas, lk. 444.

⁵¹ K. Korhonen, Turvallsisuuden pettäessä, lk. 48—53; K. Selén, Genevestä Tukholmaan. Suomen turvallsuuspolitiikan painopisteen siirtyminen Kansainliitosta pohjoismaiseen yhteistyöhön 1931—1936. Helsinki, 1974, lk. 109; J. Suomi, Talvisodan tausta. Neuvostoliitto Suomen ulkopolitiikassa 1937—1939. I. Helsinki, 1973, lk. 22.

⁵² ДВП СССР, т. XVII, lk. 514—515.

⁵³ Samas, lk. 519.

saadikutele, et Saksamaa keeldumise korral ei saa ka Läti paktist osa võtta.⁵⁴

Eesti valitsus oli sisuliselt algusest peale idapakti sõlmimise vastu, kuid mitmesugustel põhjustel ei soovinud seda avalikult deklareerida. Tookord püüdis Eesti valitsus kinni pidada Inglise-orientatsioonist ning kõigiti arvestada Suurbritannia välispoliitilisi eesmärgi. Teatavasti oli aga Suurbritannia valitsuse poliitika idapakti küsimuses äärmiselt kahepalgeline. Kujunenud olukorras leppisid Eesti ja Läti valitsus kokku, et nad avaldavad Moskvas idapakti ideele põhimõttelist poolehoidu. Kooskõlastati ka vastava deklaratsiooni tekst. See oli Läti välisministeeriumi iseloomustuse kohaselt teadlikult koostatud «formaalselt, mitte millekski kohustavas redaktsioonis».⁵⁵

Seda, et Seljamaa ja Bilmanise avaldused kujutasid endast vaid pettemanöövrit, tunnistas hiljem oma mälestustes tookordne välisministri abi H. Laretei.

Publitseeritud dokumendid tõendavad, et ka pärast seda, kui Saksamaa ja Poola keeldusid idapaktist osa võtmast, jätkas Nõukogude Liit võitlust selle teokssaamise eest.⁵⁶ Seejuures pidas Nõukogude valitsus järjekindlalt silmas ka Balti riikide julgeolekut. Ühes NSV Liidu Välisasjade Rahvakomissariaadi kirjas 3. märtsist 1935 märgitakse, et Baltimaade okupeerimine Saksamaa poolt tähendaks kallaletungi algust NSV Liidule ning seetõttu peab Prantsusmaa osutama Nõukogude Liidule abi otsekohe, kui Saksa väed ületavad idapiiri. Kui aga Prantsusmaa ja teised idapakti osalised Baltimaade julgeolekut ei garanteeri, siis võiks Nõukogude Liit juhl, kui ta ise astub välja Baltimaade kaitseks, Prantsuse abist ilma jääda.⁵⁷

1935. aasta märtsi lõpul alustas Nõukogude valitsus läbirääkimisi Nõukogude-Prantsuse-Tšehhoslovakkia vastastikuse abistamise lepingu sõlmimiseks.⁵⁸ Kõnesolev võimalus oli ette nähtud juhuks, kui laiema julgeolekusüsteemi loomine peaks lõplikult ebaõnnestuma. 2. aprillil telegrafeeris M. Litvinov Pariisi Nõukogude suursaadikule V. Potjomkinile, et Nõukogude valitsuse eesmärk on vastastikuse abistamise pakti sõlmimine Ida-Euroopas Saksamaa ja Poola osavõtul; kui Saksamaa keeldub, siis Poola osavõtul; kui ka Poola keeldub, siis Prantsusmaa, Tšehhoslovakkia ja Balti riikide osavõtul.⁵⁹ 5. aprillil kirjutas M. Litvinov Nõukogude suursaadikule Tšehhoslovakkias S. Aleksandrovsstile, et Nõukogude valitsus taotleb vastastikuse abistamise pakti NSV Liidu, Prantsusmaa, Tšehhoslovakkia ning võimaluse korral ka Balti riikide osavõtul.⁶⁰

6. aprillil tegi Nõukogude valitsus Leedule, Lätile ja Eestile ettepaneku sõlmida idapakt ilma Saksamaa ja Poola osavõtuta. Eesti välisministri J. Seljamaa üleskirjutuse kohaselt seletas Nõukogude saadik Ustinov NSV Liidu välisasjade rahvakomissari Litvinovi ülesandel järgmist: «Nõukogude Liidu põhivormel Ida-Euroopa patsifitseerimise küsimuses on olnud Idapakt üheskoos Saksamaa ja Poolaga. Nõukogude valitsus on kõik teinud, et nende kahe riigi nõusolekut selleks saavutada. Nüüd on selgunud, et eitav vastus Poolalt ja Saksamaalt on lõplik. Sellepärast on vaja sõlmida pakt kombinatsioonis, milles puuduvad kaks ülalmainitud riiki.

⁵⁴ Lähemalt vt. В. Сиполс, Тайная дипломатия. Буржуазная Латвия в антисоветских планах империалистических держав 1919—1940 гг. Рига, 1968, lk. 224.

⁵⁵ В. Сиполс, Тайная дипломатия, lk. 225.

⁵⁶ ДВП СССР, т. XVIII, lk. 151—152, 154—156, 158—160, 182—183.

⁵⁷ В. Сиполс, Советский Союз в борьбе за мир и безопасность, lk. 80.

⁵⁸ ДВП СССР, т. XVIII, lk. 251—252, 253—254.

⁵⁹ Samas, lk. 259.

⁶⁰ Samas, lk. 264.

Mis puutub Prantsusmaa garantii küsimust, siis on Litvinov kõik teinud juba Barthou ajal, et seda saada Balti riikidele Prantsusmaalt. Litvinov on valmis veelkord katset tegema, kui Eesti nõusolekut avaldab Idapaktist osa võtta ilma Poola ja Saksamaata.»⁶¹

Kuidas suhtus Eesti valitsus Nõukogude valitsuse ettepanekusse?

J. Seljamaa vastus Nõukogude saadikule oli põiklev: eelkõige tulevat kõnelda liitlastega ning saada valitsuselt instruksioone. On aga tähelepanuäratav, et juba samal päeval, 6. aprillil, ütles Seljamaa Läti saadikule Liepinšile, et «meie vastus venelastele saab olema arvatavasti eitav. Meie ei saa Idapakti suhtes oma seisukohta muuta.»⁶²

9. aprillil teatas J. Seljamaa Nõukogude saadikule, et eelmisel päeval toimunud valitsuse koosoleku otsuse kohaselt ei saavat Eesti enne vastust anda, kui küsimus on Läti ja Leeduga kooskõlastatud. Samas aga andis J. Seljamaa n.-ö. ebaametlikult küllalt selge vastuse, seletades, et «Poola ning Saksamaa eemaalejäämine Idapaktist, millest osa võtaksid Prantsusmaa, Tšehhoslovakkia, Nõukogude Liit ja Balti riigid, oleks ähvarduseks rahule ja Euroopa riikide grupeerimise alguseks, mis igatahes väga hädahohtlik oleks üldisele Euroopa olukorrale.»⁶³

Vastupidiselt Eesti valitsuse eitavale seisukohale pidas Leedu valitsus vajalikuks Nõukogude ettepanek vastu võtta. Läti valitsus oma arvamust ei avaldanud. Nagu näitavad kodanliku Eesti välisministeeriumi dokumendid, pooldasid mitmed Läti riigitegelased ja diplomaadid Nõukogude Liiduga vastastikuse abistamise pakti sõlmimist.

Prantsuse valitsus jäi ka 1935. aastal Nõukogude-Prantsuse vastastikuse abistamise lepingu sõlmimiseks peetud läbirääkimistel Baltimaade julgeoleku garanteerimise suhtes eitavale seisukohale. 6. aprillil deklareeris Prantsuse välisminister P. Laval V. Potjomkinile, et Prantsusmaa ei taga Baltimaadele oma abi mitte kunagi.⁶⁴ Aprilli keskel pidas M. Litvinov Genfis P. Lavaliga läbirääkimisi vastastikuse abistamise pakti sõlmimise asjus. Prantsuse välisminister ei nõustunud seegi kord mingisuguste garantiidega Balti riikide suhtes.⁶⁵

Et Prantsuse valitsus ei nõustunud ka Nõukogude-Prantsuse-Tšehhoslovakkia kolmikpakti sõlmimisega, jäi Nõukogude valitsusele üle vaid võimalus sõlmida Nõukogude-Prantsuse ja Nõukogude-Tšehhoslovakkia vastastikuse abistamise paktid. Nimetatud lepingutele kirjutati alla vastavalt 2. ja 16. mail 1935. aastal.

Viimasel ajal publitseeritud Nõukogude välispoliitilised dokumendid kinnitavad sedagi tõsiasja, et ka Inglise valitsus polnud Baltimaade julgeolekust huvitatud. Näiteks märkis M. Litvinov vestluses Suurbritannia lord-pitsatihoidja A. Edeniga 28. märtsil 1935, et Balti riigid on sügavalt huvitatud oma iseseisvuse garanteerimisest lääneriikide, eriti Inglismaa poolt, kuid avaldas samas kahtlust Inglismaa valmisolekus selleks. Vastuseks deklareeris Eden küll üldsõnaliselt, et Briti valitsus suhtub eitavalt territoriaalse *status quo* rikkumisse Ida-Euroopas, kuid lisas sõnaselgelt juurde, et tema arvates «Suurbritannia ei ole Balti riikide julgeolekust spetsiaalselt huvitatud.»⁶⁶ A. Edeni rõhutatud «spetsiaalse huvi» puudumine Balti riikide iseseisvuse suhtes tähendas muidugi seda, et Inglise valitsus keeldus kõnesolevas küsimuses endale igasuguseid kohustusi võtmast.

⁶¹ Üleskirjutus Seljamaa-Ustinovi jutuajamisest 6. aprillil 1935. ENSV ORKA.

⁶² Üleskirjutus Seljamaa-Liepinši jutuajamisest 6. aprillil 1935. ENSV ORKA.

⁶³ Üleskirjutus Seljamaa-Ustinovi jutuajamisest 9. aprillil 1935. ENSV ORKA.

⁶⁴ ДВП СССР, т. XVIII, lk. 266.

⁶⁵ Samas, lk. 292.

⁶⁶ Samas, lk. 238.

*

Nagu käesolevast põgusast ülevaatest selgub, kajastavad «NSV Liidu välispoliitika dokumendid» mitmeid kodanliku Eesti rahvusvahelise olukorra ja välispoliitika aspekte. Teiselt poolt on muidugi mõistetav, et kõnesolev väljaanne ei suuda valgustada kaugeltki kõiki kodanliku Eesti välispoliitika keskseidki probleeme. Viimaste käsitlemine peab jääma eriuurimuste ülesandeks.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut*

Toimetusse saabunud
13. VII 1977

X. АРУМЯЭ

«ДОКУМЕНТЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ СССР» О БЕЗОПАСНОСТИ ПРИБАЛТИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ В СЕРЕДИНЕ 1930-х ГОДОВ

Резюме

В статье рассматривается, как в многотомном издании Министерства иностранных дел «Документы внешней политики СССР» отражена деятельность Советского Союза в защиту безопасности Прибалтийских государств в 1933—1935 годах.

Советское правительство учитывало сложность международного положения Прибалтийских стран после прихода к власти в Германии Гитлера в 1933 году. Захватнические планы германского фашизма в отношении этих стран уже тогда были очевидны. Кроме того, территория Прибалтийских государств представляла собой благоприятный плацдарм для нападения на северные районы Советского Союза, в первую очередь — на Ленинград. Советское правительство учитывало также, что малые страны Прибалтики в случае нападения Германии не были в состоянии отстоять свою независимость.

Под влиянием угрожающей со стороны Германии опасности и общего осложнения международной обстановки взаимоотношения между Прибалтийскими странами и СССР на некоторое время улучшились. В статье более подробно рассматриваются переговоры между Советским Союзом и государствами Прибалтики о заключении конвенции об определении агрессии в 1933 году и о продлении пакта о ненападении в 1934 году.

В ноябре 1934 года Советское правительство обратилось к правительству Польши с предложением об опубликовании совместной декларации, в которой оба государства подтвердили бы свою заинтересованность в сохранении экономической и политической независимости Прибалтийских стран. После того как правительство Польши отказалось от названной акции, Советское правительство предложило правительству Германии подписать т. н. Балтийский протокол, в котором оба государства обязались бы в своей внешней политике учитывать необходимость сохранения самостоятельности Прибалтийских стран. Германское правительство отклонило это предложение.

Опубликованные в XVI и XVII томах сборника документы позволяют проследить зарождение и развитие идеи о создании системы коллективной безопасности в Восточной Европе, а также сложную дипломатическую борьбу вокруг заключения Восточного пакта. Документы убедительно доказывают, что целью Советского правительства при этом было гарантирование безопасности Прибалтийских государств. Напротив, правительство Франции не желало брать на себя какие бы то ни было обязательства в отношении этих стран.

В статье характеризуется также отношение самих Прибалтийских государств к созданию системы коллективной безопасности в Восточной Европе. Правительство Литвы отнеслось положительно к проекту Восточного пакта, правительство Финляндии — отрицательно. Отношение правительств Эстонии и Латвии было весьма противоречивым. Сначала представители этих государств открыто подтвердили положительное отношение своих правительств, когда же Германия и Польша от заключения Восточного пакта отказались, правительства Эстонии и Латвии изменили свою точку зрения. Основная причина этого заключалась в нежелании правящих кругов Эстонии и Латвии принять помощь от Советского Союза для предотвращения возможной агрессии со стороны Германии.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
13/VII 1977

H. ARUMAE

DIE «DOKUMENTE DER AUSSENPOLITIK DER UdSSR» UND DIE SICHERHEIT DER BALTISCHEN STAATEN UM DIE MITTE DER 1930-er JAHRE*Zusammenfassung*

Anhand der vom Außenministerium der Sowjetunion veröffentlichten mehrbändigen Ausgabe «Dokumente der Außenpolitik der UdSSR» wird im Artikel die Tätigkeit der Sowjetunion um die Sicherheit der baltischen Völker in 1933—1935 beleuchtet.

Die Sowjetregierung war sich der komplizierten internationalen Lage bewußt, in welche die Baltischen Staaten nach Hitlers Machtergreifung in 1933 geraten waren. Die Eroberungspläne des Deutschfaschismus, die Baltenländer betreffend, waren damals schon ziemlich gut bekannt. Auch bildete das baltische Territorium ein günstiges Aufmarschgebiet für einen Angriff gegen die nördlichen Gebiete der Sowjetunion, insbesondere gegen Leningrad. Die Sowjetregierung berücksichtigte auch die Tatsache, daß die Kleinstaaten des Ostseeraumes nicht imstande sein würden, im Fall eines deutschen Angriffs ihre Unabhängigkeit zu wahren.

In Anbetracht der von Deutschland her drohenden Gefahr, desgleichen der immer verwickelter werdenden allgemeinen internationalen Lage, erfuhren die Beziehungen zwischen den Baltischen Staaten und der Sowjetunion eine zeitweilige Besserung. Der Artikel betrachtet näher die Verhandlungen (1933) zwischen der Sowjetunion und den Baltischen Staaten über die Schließung einer Konvention, die Aggressionsbestimmung betreffend, wie auch die Verhandlungen (1934) über die Verlängerung der Nichtangriffspakte. Im November 1934 unterbreitete die Sowjetregierung der polnischen Regierung einen Vorschlag, eine gemeinsame Deklaration zu veröffentlichen, durch welche die beiden Regierungen ihre Fürsprache für die wirtschaftliche und politische Unabhängigkeit der Baltischen Länder zum Ausdruck bringen würden. Nachdem die polnische Regierung auf die genannte Aktion verzichtet hatte, schlug die Sowjetregierung der Regierung Deutschlands vor, ein sogenanntes Baltisches Protokoll zu unterzeichnen, wodurch die Sowjetunion und Deutschland sich verpflichten würden, in ihrer Außenpolitik die Selbständigkeit der Baltischen Staaten zu respektieren. Genannter Vorschlag wurde von der deutschen Regierung zurückgewiesen.

Die im 16. und 17. Band des besprochenen Sammelwerks veröffentlichten Dokumente ermöglichen es, die Entstehung und Entwicklung der Idee eines kollektiven osteuropäischen Sicherheitssystems und den darum entbrannten diplomatischen Kampf bis in die Einzelheiten zu verfolgen. Die Dokumente bezeugen schlagend, daß die Garantierung der Sicherheit der Baltischen Staaten hierbei eines der Ziele der Sowjetregierung bildete. Die Regierung Frankreichs dagegen wollte hinsichtlich der Baltischen Staaten keinerlei Verpflichtungen übernehmen.

Der Artikel charakterisiert auch das Verhalten der Baltischen Staaten selbst der Idee gegenüber, ein kollektives osteuropäisches Sicherheitssystem zu erschaffen. Die litauische Regierung verhielt sich dem Ostpaktprojekt gegenüber zustimmend, die finnische Regierung aber ablehnend. Die Standpunkte der estnischen und der lettischen Regierung waren schwankend. Anfangs betonten die Vertreter dieser beiden Regierungen öffentlich ihre Zustimmung, nachdem aber Deutschland und Polen von der Schließung eines Ostpaktes zurücktraten, änderte sich auch der Standpunkt Estlands und Lettlands. Den Hauptgrund dafür bildete der Umstand, daß die herrschenden Kreise Estlands und Lettlands die Hilfe der Sowjetunion bei der Zurückschlagung eines eventuellen deutschen Angriffs nicht beanspruchen wollten.

Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR

Eingegangen
am 13. Juli 1977